

Ягодзінський С.М. Кореляція теоретичного, прагматичного і соціокультурного в науковому дискурсі // Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти. Дис.... канд.філос. наук: 09.00.02. – К., 2008.

Як показано в попередніх розділах, генезис наукового дискурсу був історично обумовлений низкою процесів методологічного й соціокультурного характеру. До них віднесемо: 1) математизацію наукового знання; 2) перетворення науки на суспільну продуктивну силу; 3) посилення впливу комунікаційної складової в структурі наукової діяльності; 4) трансформації методологічної свідомості некласичної та постнекласичної науки; 5) зміну статусу наукового знання в умовах техногенної цивілізації, а також переосмислення його норм і цінностей. Ці та інші фактори призвели до розуміння науки як самоорганізованої соціокультурної системи, яка займає домінуюче положення в сучасній цивілізації.

Проте з другої половини ХХ ст. ситуація дещо змінюється. Бурхливий розвиток техніки, комп'ютерної індустрії, покращення засобів комунікації, пошуки штучного інтелекту, зміна стратифікації працездатного населення, ріст демократичних свобод змусили філософів і соціологів говорити про прихід інформаційного суспільства. Відомими стали теорії Д. Белла, Е. Гідденса, В. Дайзарда, М. Кастельса, Дж. Мартіна, І. Масуди, Д. Мура, М. Пората, Е. Тоффлера, А. Турена та інших. Ці мислителі заклали основи соціально-філософського вчення, в якому аналізувалися різні сторони нової ери людської цивілізації. Відтоді коло проблем, піднятих у зв'язку з процесами інформатизації, значно розширилося. Сьогодні існує значна кількість наукових статей, інтернет-сайтів, монографій, підручників, в яких досліджуються перспективи становлення інформаційного суспільства як у світі загалом, так і в Україні.

Виходячи із задач даного дисертаційного дослідження, виділимо ті аспекти, які є важливими для розуміння ролі наукового дискурсу в інформаційному суспільстві. Зокрема, розглянемо такі питання: 1) у чому полягає сутність процесів комп'ютеризації й інформатизації суспільства, та як вони впливають на прагматику теоретичного знання?; 2) яке місце відводиться науці в теоріях інформаційного суспільства та як у них тлумачиться співвідношення знання й інформації? 3) що таке інформатизація науки і як вона пов'язана з трансформацією наукової методології? 4) як соціокультурна обумовленість наукового знання впливає на легітимацію сучасного наукового дискурсу та в який спосіб у його структурі взаємозв'язане теоретичне, соціокультурне та прагматичне? 5) яка специфіка інноваційної складової наукового дискурсу в інформаційному суспільстві?

В контексті окреслених завдань вважаємо за доречне розпочати з аналізу промови экс-прем'єр-міністра Великої Британії Т. Блера *„Про значимість науки”*, адже саме політика держав Європейського союзу щодо даного питання дає можливість найкраще зрозуміти перспективи розвитку інформаційного суспільства, а також виявити напрями трансформації науки, освіти і виховання. Виходячи з того, що сучасна наука набуває рис глобальності й усе більше впливає на життя людей, у доповіді констатується: саме вона є ключовою умовою процвітання європейських країн. Однак наука – це лише знання, яке не заміняє собою суджень моралі. Тому, на думку Т. Блера, необхідно відновити діалог та довіру між суспільством і співтовариством учених, оскільки „Наука – це центральна, а не окрема частина нашої загальної культури” [31]. Даний висновок виражає реалії нашого часу, адже будь-яка діяльність, у тому числі й наукова, направлена на задоволення практичних потреб. Разом з тим в наш час наукове знання не тільки спрямоване на вирішення запитів суспільства, а й безпосередньо причетне до їх формування у вигляді інновацій.

Справді, виробництво, техніка, технології, інженерія визначають обличчя новітньої епохи, забезпечують людей продуктами харчування, робочими

місцями, медичним обслуговуванням, транспортом, покращують якість життя, реалізують просвітницьку мрію про доступність освіти та знань. Особливої ваги вони набувають в умовах інформаційного суспільства, оскільки сьогодні нерідко з боку певних соціальних груп висловлюється недовіра до науки, нівелюються її норми, цінності, ідеали, критерії раціональності, що неминуче викличе колапс технократичної цивілізації. Через це важливо зупинити антисцієнтистські настрої серед молоді, яка народилась і сформувалась не лише в колі людей, але й в оточенні машин. Свого часу Дж. Мартін написав: „Відмовитись від технології чи зупинити її подальший розвиток – означає приректи світ на небачені труднощі” [141, с. 372]. І якщо ще 30-40 років тому ця теза сприймалась як виклик, провокувала гарячі дискусії, то нове покоління сприймає її як норму життя, прекрасно усвідомлюючи, що подолання голоду, війн і хвороб неможливе за межами науково-технічного прогресу. В цьому випадку наука не повинна розглядатися винятково як сфера з виробництва знання, яка відокремлена від соціальної системи суспільства.

Тому теоретичне, прагматичне і соціокультурне у функціонуванні науки сьогодні не варто розглядати окремо. В той же час реальні соціальні процеси рухаються в зворотному напрямку. Це призводить до виникнення двох аксіологічно протилежних дискурсів про науку – політичного й філософського, що ускладнює визначення статусу науки в інформаційному суспільстві. Через це її часто не сприймають як продуктивну силу, як форму суспільної свідомості, підміняючи міфотворчістю та різними видами наративів.

Ці проблеми стосуються й України, де на фоні суспільно-політичних та економічних баталій значно знизився інтерес до природничих і точних наук. В умовах інформаційної глобалізації така ситуація повинна розглядатися як загроза національній безпеці, адже недостатній розвиток високотехнологічного виробництва, інтелектуального потенціалу та цілеспрямованої політики щодо стимулювання наукової діяльності знижує

шанси стати рівноправним членом глобалізованого світу. В цих реаліях наука не лише виконує замовлення на виробництво нових технологій, зброї, супутників, радарів і т.п., а й сама стає безпосереднім джерелом та основою політико-економічної еліти.

Наприклад, правлячі кола таких країн як США, Англія, Індія, Китай повністю підкорили собі наукову інфраструктуру й використовують відповідні розробки як владний інструмент. У такий спосіб не прагматика наукового знання стає предметом громадських слухань і дискусій, а прагматика мотивів, за якими застосовується та чи інша технологія або техніка.

Через це, на думку Г. Шиллера, наука в інформаційному суспільстві перетворюється на елемент влади, а потік інформації завжди відбувається від центру до периферії, на кожному етапі втрачаючи рівень ефективності, надійності та об'єктивності. Залучаючи провідних спеціалістів із різних країн, великі компанії акумулюють найбільш цінні дані, які потім перетворюються на товар. Але „щоб забезпечити стійкі ринки збуту й максимальні прибутки, транснаціональні корпорації прагнуть... встановити панування в сфері культури та інформації” [230]. Результатом їх дій є культурне захоплення суспільства з підкоренням і нівелюванням національних наукових програм, систем освіти, виховання, моральних та ціннісних особливостей регіону.

Розглядаючи дану теорію, Ф. Уебстер відмітив, що значна кількість західних дослідників, зокрема П. Голдінг, Г. Мердок, С. Хамелінк, С. Івен та інші, використовуючи марксистську методологію, „пропонують розумний і систематичний підхід до аналізу сучасного капіталізму й ролі інформації та інформаційних технологій” [206, с. 166]. Ці вчені розглядають інформаційне суспільство як середовище, яке є найбільш сприятливим для розвитку великих наднаціональних компаній. Тому перетворення інформації, особливо наукової, на товар стає аксіомою. Як наслідок – домінування прагматичної складової наукового дискурсу над соціокультурною.

Схожу позицію займає В.А. Беляєв, який переконує, що реальна наукова інформація прихована від широких мас, бо поступає до них у вигляді комплексних технологій (реклама, стандарти, уніфікація послуг, мода тощо). Отже, „техніка – це закономірний результат компромісу між свідомістю наукового співтовариства й масовою свідомістю” [30, с. 122]. Але продукування все більшої кількості технічних і технологічних новацій призводить до суперечностей між елітою суспільства та іншими людьми, оскільки науково-технічний прогрес є генератором „повстання мас” (Ортега-і-Гассет), що сприяє утвердженню ліберально-демократичного устрою.

Розглянуті позиції, безумовно, викликають амбівалентне ставлення. Але визнати абсурдність наведених аргументів неможливо, оскільки наслідки світової гегемонії сильних держав відчутні вже сьогодні. Відповідно, першочерговим завданням кожної держави є створення доступного і розгалуженого інформаційного простору з надійними, незалежними комунікативними мережами, відкриття наукових центрів, сприяння інтеграції вітчизняної науки в світове наукове співтовариство. Окрім цього слід гарантувати збереження національних традицій в освіті й вихованні, розвивати мистецтво, літературу, надавати важливого значення вивченню іноземних та рідної мов, збагачувати семантичне поле останньої. Тому ідеї Г. Шиллера та його прихильників, на нашу думку, є плідними для розуміння сутності сучасної епохи, адже вони викривають важливі аспекти соціально-філософського осмислення інформаційного суспільства загалом та наукового дискурсу як його складової, зокрема.

Ці перестороги стосуються й розуміння ролі науки в теоріях інформаційного суспільства, в яких досить часто зустрічається поверховий погляд на її сутність, специфіку, структуру та методологію. Більшість соціологів, які першими означили нову цивілізаційну епоху, не ставили завдання розрізнити теоретичне, фундаментальне й прикладне знання та інформацію як повідомлення, потік символів, даних. Через це відбувається взаємне заміщення таких феноменів як „знання” та „інформація”. Їх

розглядають синонімічно, через що способи отримання, накопичення, переробки, розповсюдження й захисту інформації нерідко сприймають як наукові методи та механізми зростання знання.

В даних умовах *інформатизація науки тлумачиться винятково як комп'ютеризація*. Тут заміна інструментарію вченого сприймається як трансформація його методологічної свідомості. І хоча М. Маклюен справедливо зауважив, що „засіб нашого часу – електронна техніка – надає нову форму і перебудовує схеми соціальної взаємозалежності, а також кожен аспект нашого особистого життя” [135, с. 341], все ж у застосуванні до наукового дискурсу ці зміни носять значно глибший характер. Зважаючи на вищесказане, здійснимо аналіз цих процесів, оскільки вони, на наш погляд, є принципово різними формами організації наукової діяльності, а тому по-різному впливають на характер інновацій, критерії істинності та раціональності. Їх розмежування дасть змогу не лише виявити місце наукового дискурсу в соціальній системі, а й з'ясувати ступінь інтеграції вітчизняної науки в світовий науковий простір.

Як відомо, пік комп'ютеризації припав на 90-ті роки минулого століття, чому передували три ключових винаходи: 1) транзистор; 2) впровадження цифрових технологій у процес обробки інформаційних даних та 3) нові комунікаційні системи, що дозволяли миттєво передавати значні потоки інформації. Ці технології, на думку О. ван Поведської, не менш важливі, ніж освоєння космічного простору [226, с. 19]. Поступово стало зрозуміло, що кількісне збільшення чіпів на платі за синергетичним принципом має призвести до якісних перетворень у структурі електронних пристроїв. Дійсно, в наш час ведуться активні розробки нано-квантових та молекулярних комп'ютерів, які перевершають існуючі системи не тільки за параметрами пам'яті, швидкодії, оперативності, а й матимуть в основі багатозначну логіку. Розробка цих комплексів дозволить впровадити варіативні алгоритми та моделювати ментальні стани людини.

Але вже зараз, перетворюючись на помічника, що бере на себе значний обсяг рутинної роботи з накопичення, збереження, аналізу, розповсюдження інформації, комп'ютер перестає бути загадковим пристроєм. Покращення програмного й апаратного забезпечення, їх орієнтація на інтуїтивний інтерфейс, поширення мов програмування призвели до масового залучення комп'ютерної техніки як у промисловому, так і в громадському секторах економіки.

Внаслідок цього знання все частіше *сприймають як інформацію*. З'явилась ілюзія приходу інформаційного суспільства, що досить швидко перетворилася на реальність інформаційної кризи, коли експоненціальний ріст інформації почав не відповідати ефективності способів її обробки. Загалом погодимося з думкою Д.В. Іванова, що „сьогодні інтелектуальної продукції або знання створюється не більше, ніж в Античності чи Середньовіччі” [85, с. 359]. Інформаційне суспільство не змінює кількість знання, воно трансформує способи його отримання, існування та впровадження. Одне і те ж знання може бути по-різному втілене в різних технічних винаходах. Тому не правомірно ототожнювати знання й інформацію, оскільки остання – це лише комунікація, трансляція символів, які породжують певну дію. В даному аспекті *комунікація постає як своєрідний вид мовної гри*, навколо якої концентрується наукова діяльність.

У попередньому розділі були вивчені функції мовних ігор у науковому дискурсі, які в умовах комп'ютеризації набувають принципово іншого спрямування. Якщо раніше ігровий характер пізнавальної діяльності був орієнтований на зіткнення думок, методологій, принципів, епістемологічних схем, вів до конвенції, діалогу, то в інформаційному суспільстві він зосереджується на побудові, презентації і маніпулюванні моделей, проєктів, образів. Іншими словами, комп'ютеризація науки перетворює „конфлікт інтерпретацій” (П. Рікьор) на їх конкуренцію, в ході якої фантазія, алогічність, непослідовність, неструктурованість виступають складовими інструментарію вченого.

Ці суперечності найточніше підмітив та виразив Ф. Уебстер, який написав: „Це якась магія розповсюдження інформації, її фантастичної експансії, в результаті якої інформація втрачає семантичну основу. Символи... взагалі перестають що-небудь означати” [206, с. 36]. Відтоді в Європейських країнах, США та Японії задачі комп’ютеризації були доповнені проблемами формування *інформаційної культури* як вагомої характеристики розвиненого інформаційного суспільства. З кінця 80-х років XX ст. у школах цих країн з початкових класів викладають комплексну міждисциплінарну науку – інформатику, яка мала формувати новий, нетрадиційний, алгоритмічно-варіативний стиль мислення. За задумом, це дозволило б перевести діалог між людиною й ЕОМ на якісно новий рівень. Машина мала доповнити здібності людини, яка, в свою чергу, розширювала можливості комп’ютера за рахунок інтуїції, творчості, фантазії тощо. Справді, програмні комплекси сьогодні інтуїтивно зрозумілі, психологічно адаптовані, спрямовані на постійну допомогу користувачеві, а також звільняють його від рутинних операцій. Наприклад, якщо вченому необхідно обрахувати інтеграл або розв’язати систему диференціальних рівнянь, то, перш за все, він скористається математичним редактором, за допомогою якого з’ясує, чи існує скінчений розв’язок в аналітичній формі.

Проблема необхідності розвитку інформаційної культури суспільства ставилась і вітчизняними дослідниками. Так, видатний спеціаліст у галузі теорії та автоматизації програмування А.П. Єршов неодноразово писав про необхідність формування інформаційної культури людини. Важливими факторами успіху в цій справі вчений вважав реформу системи освіти, розширення інформаційної інфраструктури, демократизацію суспільства, розвиток економіки [75]. Розгляд цього питання, очевидно, був викликаний усвідомленням того, що насичення комп’ютерною технікою та засвоєння основ комп’ютерної грамотності ще не гарантує перехід до інформаційного суспільства, яке потребує не стільки кількісних, скільки якісних перетворень у суспільній свідомості. Разом з тим, як зазначив у 1997 р. заступник голови

Національного агентства з питань інформатизації О. Баранов, народження інформаційного суспільства дає фантастичні можливості для відстаючих країн наздогнати держави-гіганти [25]. Але реалізація цього завдання вимагає вільної, де в чому стихійної, проте строго координованої діяльності всіх членів соціуму, особливо науковців.

У даному контексті погодимося з тлумаченням інформатизації, яке дає В.І. Онопрієнко. На його думку, це „не одна з багатьох тимчасових соціальних програм, а інфраструктура сучасного суспільства, на якій можливо будувати різні освітні, наукові, соціальні проекти” [163, с. 206]. Втім якісного діалектичного стрибка в пострадянських країнах поки що не відбувається. Ми схильні пояснювати це низьким рівнем інформаційної культури та недостатнім опануванням сучасних програмних комплексів. *Інноваційні технології стають залежними від системи морально віджилих методів*, через що не здатні розкрити закладений у них потенціал. В такій ситуації варто не тільки покращувати технічне озброєння, а й змінювати тип культури, стиль мислення, переосмислювати адекватність існуючих методів і підходів тощо.

Тому інформатизація та комплекс пов’язаних з нею проблем традиційно стають предметом гострих дискусій у вітчизняній науковій і філософській літературі, адже одна із перших комп’ютерних систем (Мала електронна машина, 1951 р.) була побудована в Інституті кібернетики НАН України, який тривалий час очолював академік В.М. Глушков. Під його керівництвом велися розробки щодо застосування комп’ютерної техніки на виробництві та ефективної організації життя соціуму. Саме В.М. Глушков і С.О. Лебедев вперше на *теоретичному рівні* розглянули проблеми штучного інтелекту, самоорганізованих систем, заснували нові підходи до розробки багатопроцесорних ЕОМ, ввели поняття електронних грошей, автоматизованих систем управління тощо [82].

Такі здобутки викликали цілу низку публікацій, в яких аналізувалися можливі наслідки інформатизації як для суспільства загалом, так і для

наукової діяльності, зокрема. При цьому деякі філософи не оминули пафосу, який був притаманний 60-80-м рокам XX ст. і був породжений „комп’ютерною революцією”. Наприклад, А.І. Ракітов і Т.В. Андріанова, виходячи з того, що інформатика й інформованість стають основою технічного та соціально-історичного прогресу, приходять до наступного висновку: „Філософія... спускається завдяки сучасній комп’ютерній революції зі своїх академічних висот і виявляється втягнутою в стрімкий вир сучасної науково-технологічної революції як його безпосередня учасниця” [179, с. 81]. Це призвело до розширення традиційної категоріальної бази гносеології та філософії. Так, В.А. Звєгінцев пише, що впровадження методів інформатики в сферу наукової діяльності надало знанню автономного, відірваного від людини, закритого характеру [81, с. 94]. В такий спосіб народжується *інформація*, яку філософ визначив як *знання мінус людина*.

Проте з такою дефініцією важко погодитися. Значна частина прогнозів щодо інформаційного прориву в сфері створення штучного інтелекту та експертних систем поки що не справдилися. Більшість сприймає комп’ютер винятково як інструмент, що звільняє від монотонної роботи, але не здатен повністю замінити людину. Разом з тим неможливо прийняти позицію, відповідно до якої, все, що стосується „машинного” мислення, комп’ютерних систем і розробки програмного забезпечення, вважається наступом на сферу людського. Наприклад, деякі мислителі дотримуються думки, що застосування формально-логічного методу доречне лише для описання замкнено-циклічних, монотонних процесів [170, с. 86]. Таке деструктивне заперечення суттєвого впливу інноваційних технологій на трансформацію соціокультурної системи та суспільної свідомості, зокрема, на науку і наукову діяльність, на наш погляд, збіднює сучасну філософію.

Тут доречно згадати роботу Х. Патнема „*Філософія свідомості*”, в якій робиться спроба зіставити людський і „машинний” мозок у лінгвістичному, фізіологічному та методологічному аспектах. Аналізуючи логіку побудови

алгоритмів, вчений зазначає, що машина, яка здатна розпізнавати хоча б частину своїх структурних станів, ментально подібна до людини, яка теж з достовірністю фіксує лише незначну кількість дисфункцій власного організму [168, с. 36]. Відповідно функціональну організацію людини й машини, як і мислення, можна описувати без врахування природи їх „фізичної реалізації”.

В застосуванні до методології науки це означає, що існує принципова можливість передати електронній машині частину функцій людського мозку без втрати послідовності, об’єктивності, істинності отриманого в такий спосіб знання. Кінець-кінцем кожне наукове поняття та теорія мають чітку логічну структуру, а тому можуть бути алгоритмізовані. *Тобто зміни в методології науки та наукової діяльності в першу чергу пов’язані із залученням інформаційних технологій. Вони модифікують способи існування наукового знання, механізми його зростання, а також впливають на характер інновацій та їх взаємозв’язку з традиціями.*

Як неодноразово відмічали провідні методологи, некласична, а тим паче постнекласична наука, орієнтуються на вивчення об’єктів, безпосередній контакт і спостереження за якими неможливі. Справді, важко уявити науковий експеримент з дослідження еволюції Всесвіту чи механізму дії вірусу на здорову людину. В цих випадках допомагає техніка, зокрема комп’ютерна. Розробивши необхідну технологію, дослідник забезпечує себе комплексом „інструментів”, які дозволяють сповільнювати або прискорювати час, прослідкувати альтернативні шляхи розгортання подій, збільшити границі вимірювання, точності, змінити масштаб тощо. Це не тільки озброює вченого незвичними засобами досліджень, а й якісно змінює його розуміння особливостей наукової діяльності, її методології.

Але в поясненні процесів, які визначають специфіку сучасного наукового дискурсу, потрібно виходити не лише із внутрішніх перетворень наукової методології, а й враховувати соціокультурні наслідки „комп’ютерної революції”. Адже *інформаційні технології, на наш погляд, необхідно*

тлумачити як спосіб буття людського суспільства в умовах його інформатизації. Підтвердження цього твердження знаходимо в численних роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, В.М. Розін пише: „Ніхто не сумнівається, що персональні комп'ютери та Інтернет впливають на свідомість людини і сучасну культуру” [185, с. 87], але нез'ясованим залишається механізм цього впливу. Вивчаючи дане питання, вчений аналізує поняття віртуальної реальності, яка тлумачиться ним як специфічне символічне середовище, створене на основі комп'ютерної, а також некомп'ютерної техніки. Основна властивість таких просторів – забезпечення зворотного зв'язку, що створює ефект присутності. Тому віртуальна система може виступити своєрідним заміником реальності. Не дивно, що все більше людей прагне розширити межі власного буття, перенісши значну його частину за межі традиційних просторово-часових координат.

І якщо С.Л. Катречко досить обережно говорить про феномен „віртуальної людини” як вічного мандрівника, космополіта, для якого характерний стан перманентних змін [97, с. 68-69], то А.Г. Ваганов осмислює шляхи переходу в електронне буття після фізичного небуття. За його свідченням, у провідних лабораторіях світу ведуться активні розробки в галузі оцифровування зовнішнього світу, запахів, звуків, психічних і ментальних станів. Вже нинішнє покоління є свідком того, що „людина із суб'єкта розвитку перетворюється на компонент людино-машинної цивілізації” [36, с. 103]. Цілком імовірно, що в недалекому майбутньому ми спостерігатимемо народження „постлюдини”, яка тільки частково відповідатиме сучасним уявленням про *homo sapiens*.

Вельми цікавими в даному відношенні є дослідження Ф. Фукуями, в якому аналізуються можливі наслідки вторгнення новітніх технологій в область людської культури [215]. Будучи прибічником ліберальної ідеології, вчений змушує замислитися над політичним дисонансом, який викликають спроби коригувати інтелектуальні здібності, тривалість життя, тип темпераменту і т.п. Не менш захоплюючі картини розвитку людської цивілізації

змальовують у своїх працях А. Азімов, Е. Тоффлер, Ст. Лем та інші футурологи.

Окреслені ними прогнози, на наш погляд, не є фантастичними чи загрозливими, адже людина, в теперішньому розумінні, рано чи пізно припинить своє існування, продовживши власну еволюцію. Про це писав ще В.І. Вернадський. Відповідаючи на питання, для чого створена така складна жива істота як людина, він відповідав – для нової гілки еволюції. І хоча “маса всього людства нищівна порівняно з масою живої речовини... розум усе змінює” [39, с. 303]. Отже, рух цивілізації завжди спрямований як на зміну навколишньої природи, так і своєї власної. „Гола” природа приваблює хіба що митців та екологів, але абсолютно не цікава технократичній цивілізації, яка свідомо обрала такий шлях розвитку і на даному етапі не бажає відмовлятися від нього. В таких умовах традиційній людині немає місця; вона видозміниться, відійде в минуле, як колись канули в небуття античні герої, лицарі, благородні мандруючі філософи та безкорисливі просвітителі. Але якщо раніше такі перетворення вимагали століть, то сьогодні соціальний час прискорений, соціальний простір вміщується на екрані комп’ютера, а винаходи робляться на „кінчику миші”. Як наслідок, звужуються можливості адаптації людини до нових умов, що тягне за собою зміну типу культури.

Існують й протилежні погляди на взаємовідношення наукового дискурсу, культури та інформаційного суспільства, а, відповідно, й на майбутнє людства. Як вважає В.А. Беляєв, наука зародилась у боротьбі з віртуальними реальностями: міфологічними, релігійними, метафізичними, моральними [30, с. 126]. Але побудована на її основі інформаційна цивілізація ще більше розширює об’єми таких просторів, у чому виявляється її парадоксальність.

Намагаючись узгодити тотальність інноваційних технологій з традиційними уявленнями про людину та суспільство, деякі дослідники, зокрема І.Ю. Алексєєва, С.Б. Кримський, І.Б. Новік, М.Ю. Опенков, Г.С. Поспелов, Ю.А. Шрейдер, І.І. Юзвішин та інші, пишуть про так звані людино-машинні системи, в яких відбувається поєднання інтелектуальних

здібностей творчих особистостей і феноменальної пам'яті й швидкодії мікропроцесорів. Фактично в таких комплексах реалізується принцип доповняльності.

Як відомо П.В. Копнін ще в 60-х роках XX ст. оперував поняттям „машинне мислення” як моделлю людського. Але навіть наявні очевидні переваги електронно-обчислювальних комплексів не дозволили філософу заперечити провідну роль людського розуму, адже тільки останньому доступне „усвідомлене оперування поняттями, дослідження їх природи, творчо активне, цілеспрямоване відображення дійсності, що передбачає синтез знань” [111, с. 43]. Зі свого боку Ю.В. Сачков, вступаючи в дискусію з приводу місця комп'ютерних систем у пізнавальній діяльності, пише: „Комп'ютери забезпечують науковий прогрес не самі по собі, а в союзі з різними науковими дисциплінами, які породжують змістовні ідеї й уявлення” [195, с. 75]. Цей висновок підтверджує й Ф. Фукуяма, який пише: „Проект „Геном людини” не став би можливим без паралельного прогресу інформаційних технологій, необхідних для реєстрації, каталогізації, пошуку й аналізу... Злиття біології та інформаційної технології призвело до виникнення нової науки, відомої як біоінформатика” [215, с. 110]. До сказаного додамо, що в розвиненому інформаційному суспільстві необхідною ланкою такої взаємодії виступає людина, яка керує ходом наукового дослідження, визначає його напрямки, з'ясовуючи моральні й ціннісні потенції отриманого знання.

Схожі перебудови методологічної свідомості неодноразово відбувалися в історії науки. Винахід телескопа, мікроскопа, компаса, рентгівського випромінювання, покращення засобів вимірювання, реєстрації даних, розвиток експериментального природознавства свого часу викликали не менші дискусії. Втім саме ці, на перший погляд суто технічні, інструменти раз і назавжди змінювали уявлення про сутність наукової діяльності, сприяли утвердженню соціокультурного статусу науки, трансформували її

методологію та критерії раціональності. З тих часів у науковій літературі прийнято писати про науково-технічний прогрес.

Його сутність, а також вплив на зміну культури, побуту й наукової діяльності досить вдало схопили й описали представники природничого напрямку космізму, зокрема В.І. Вернадський, М.О. Умов, М.Г. Холодний, О.Л. Чижевський, К.Е. Ціолковський. У своїх концепціях вони поєднували соціокультурний, прагматичний та методологічний аспекти науки. Це дозволяє вважати їх роботи історично першими, в яких наука тлумачиться як дискурс.

Перш за все звернемося до основного поняття науково-філософської спадщини В.І. Вернадського – поняття ноосфери, яке було застосоване до означення етапу еволюції природи, який характеризується активним впливом розумно організованої діяльності на всі природні процеси. Такі міркування привели вченого до думки щодо визначної ролі науки і наукової думки як рушійної всепланетарної геологічної сили людства [40, с. 20-21]. Проте В.І. Вернадський не розглядав науку як спосіб чи право володарювання над природою, рішуче відкидаючи висловлювання Ф. Бекона про тотожність науки і сили. Натомість, він зазначав, що наукове знання, створюючи ноосферу (яка руйнує гармонію біосфери), не повинно вступати в суперечність з існуючими геологічними, космічними та соціальними процесами. Тому відповідальність за долю Землі, природи, людства перекладається на саму ж людину, яка, взявшись перетворювати біосферу силою наукової думки, не спроможна зупинити чи сповільнити цей процес. Як бачимо, В.І. Вернадський досить широко тлумачив феномен науки та вважав, що саме вона дозволяє усвідомити єдність усіх аспектів суспільного буття, комплементарність різних видів пізнавальної діяльності.

Схожі думки щодо визначальної ролі наукової думки та її безпосереднього зв'язку з майбутнім людства висловлювали й інші філософи-космісти. Проте їм притаманне висвітлення дещо інших аспектів цього питання. У них переважно домінує гіпотеза щодо єдності людини й космосу, їх

взаєморозвитку. Тому дослідження зосереджувалися на обґрунтуванні космологічного характеру наукової думки. Так, М.Г. Холодний намагається досягнути силу людського розуму та схиляється до думки про її космічне походження. На його думку, переконливим аргументом „органічного зв'язку розуму з усім космосом може бути гідна подиву результативність застосування методів математичного аналізу до точного опису, пояснення і передбачення явищ природи” [222, с. 146], що свідчить про спільне походження та коеволюцію людини й космосу.

Свого часу цю позицію підтримував і О.Л. Чижевський, який, як відомо, вивчаючи впливи активності Сонця на земні процеси, активно послуговувався астрологічними прийомами і знаннями. Тому в низці своїх праць він переконував, що життя є потоком космічної енергії, проявом космічних сил. Очевидно, тут звучить заклик залучати максимально широкий пласт людської культури і досвіду під час обговорення наукових проблем, адже тільки так вдається досягнути найскладніші закономірності, досягти порозуміння і „комунікативної зрілості” (Ю. Габермас).

Загалом думки, висловлені вищезгаданими мислителями, перегукуються із сучасними уявленнями про сутність наукового дискурсу як наступного етапу розвитку наукової думки. Підтвердження цієї тези знаходимо в монографічних дослідженнях, у яких здійснюються спроби поєднати ключові ідеї філософії космізму з методологією постнекласичної науки та її соціокультурним оточенням. Так, В.С. Стьопін і Л.Ф. Кузнєцова зазначають, що свого часу філософія космізму не отримала гідного поширення. Але сьогодні відбувається повернення до вивчення й аналізу творів космістів. Причина цього криється в збігові базових принципів філософії космізму і багатьох фундаментальних ідей наукової картини світу та її світоглядних висновків. Космізм повертає нас до цілісного бачення світу як єдності людини й космосу [199, с. 226-250]. Зі свого боку Л.Г. Дротянко відзначає, що мислителі цього напрямку вже на початку XX ст. залучали термінологію сучасної науки, що сприяло відкриттю раніше невідомих

закономірностей [71, с. 185] та формуванню нової міждисциплінарної науки – синергетики, яка постає як система методологічних принципів наукового дискурсу. Отже, новітні дослідження, присвячені вивченню основних засад і закономірностей становлення наукового дискурсу показують їх безпосередній взаємозв'язок з основними положеннями концепцій вчених-космістів. Різниця полягає лише в рівні теоретичної розробленості піднятих ними проблем.

Сьогодні, коли темпи розвитку ноосфери визначаються ростом наукового, науково-технічного та технологічного знання, відбувається чергова реконструкція науки, перетворення її на науковий дискурс, що супроводжується бурхливим розвитком комунікаційних мереж. Цей процес називають науково-технологічною або інформаційною революцією. Але якщо в традиційних суспільствах зміна принципів розбудови людського життя була ледь помітною, то в наш час, коли моральне старіння техніки вимірюється терміном у 5-7 років, перебудова суспільних відносин відбувається кілька разів на очах одного покоління. Окрім цього різним країнам притаманний власний рівень інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у сферу суспільного життя, внаслідок чого світ стає гетерогенним як за якістю життя, так і за світосприйняттям.

Отже, інформаційно-технологічна революція, яка розпочалася в останній третині XX ст. й продовжується сьогодні, носить тотальний характер для всіх сфер суспільного буття. Вона трансформує існуючий тип культури, яку все ж варто тлумачити як цілісну самоорганізовану систему з внутрішньою ієрархією цінностей, норм, моральних принципів і пріоритетів.

Спробуємо визначити, *як у такій системі цінностей тлумачиться наукове знання та як воно співвідноситься з інформацією*, яка, за визначенням багатьох дослідників, виступає ключовою цінністю інформаційного суспільства. Наша зацікавленість даними питаннями зумовлена завданням дисертаційного дослідження щодо виявлення єдності теоретичного, прагматичного та соціокультурного аспектів сучасного наукового знання.

Через бурхливе накопичення і впровадження комп'ютерної техніки на виробництві, в побуті й інших сферах частина дослідників ототожнили такі поняття як „інформація” та „знання”. До деякої міри це виправдано, адже суспільство завжди вимагало від науки швидких, раціональних і надійних шляхів вирішення існуючих проблем. Трансформація знання в інформацію відкрила перед наукою нові можливості її інтеграції з промисловим виробництвом. За цих умов вона зосередилася не лише на пошуку нового знання, а й запропонувала автоматизовані експертні системи, які значно полегшували його адаптацію до реальних суспільно-економічних потреб. Але, перетворившись на різні види інформації, наукове знання стало відірваним від способів і методів його отримання, від творчості вченого, процесів освіти й виховання.

По мірі входження суспільства в інформаційну еру ця тенденція поглиблюється. *Перетворення знання на інформацію формалізує наукову діяльність, вихолощує з неї індивідуальність ученого, його філософську ерудицію, знижує рівень етичної та професійної відповідальності, віддаляє дослідників від побудови цілісної наукової картини світу.* Це підтверджують і матеріали симпозіуму „Фундаментальні дослідження в сучасному інноваційному процесі”, який проходив під егідою ЮНЕСКО в Києві. Його учасники зазначили: „Ми спостерігаємо явну тенденцію до трансформації функцій фундаментальної науки – від виконання ролі лише підготовчої ланки для подальшого розвитку технологій до створення наукової бази і забезпечення новим знанням та методами всіх ланок інноваційного циклу. Саме ця нова функція... є одним із головних факторів, які сприяють побудові суспільства, заснованого на знаннях” [216, с. 514]. У такий спосіб робиться спроба підняти рівень, престиж і значення фундаментальної науки в суспільстві, яке потребує лише технологій. Сьогодні від науки вимагають одного – гарантування прибутковості. Все, що не може бути виражено грошовим еквівалентом сприймається як непотріб і порожня трата часу.

В цьому контексті стає зрозумілим, чому Ж.-Ф. Ліотар у праці „*Стан постмодерну*” пише, що меркантилізація знання трансформувала питання про істину в питання про ефективність, доцільність, прибутковість [128, с. 124]. Розуміння науки як засобу досягнення практичної мети, елімінує з неї філософсько-пізнавальну, аксіологічну та етичну проблематику. Виробляючи власні закономірності функціонування в суспільстві, вона постає у вигляді техно-проекту, що неминуче призводить до тотальної несприйнятливості чи (в кращому випадку) до флегматично-толерантних відносин між представниками „наук про природу” і „наук про дух”.

Зі свого боку Л.Г. Дротянко доводить, що основним критерієм їх диференціації є „не стільки віддаленість від практики, скільки прагматична і соціокультурна інтенція” [71, с. 91]. Тобто, незважаючи на те, що наука завжди спрямована на вирішення практичних завдань, це не повинно бути її самоціллю. Завжди мають існувати настанови, що не передбачають безпосереднього застосування теоретичних результатів. Тільки так вдалося зберегти неевклідові геометрії, теорію комплексних чисел, варіаційного числення, не говорячи вже про низку філософських та культурологічних концепцій. Натомість, звуження поняття „практика” до інноваційного розвитку, в основі якого лежить фінансово-економічний проект, спотворює цей критерій, редукує практичну мету до побутової площини. В такому випадку фундаментальність науки втрачається, відчужуючись від масштабних проблем суспільства.

Як було показано в попередньому розділі, на виробництво проекту наука почала орієнтуватися з середини ХХ ст. Поступово замкнені науково-виробничі комплекси стали основою як для фундаментальних, так і для прикладних досліджень. Але якщо спочатку науковий дискурс виконував праксеологічну функцію, то в наш час його ознаки видозмінюються. Це викликано трансформаціями способу організації висловлювань відповідної дискурсивної формації. Іншими словами, наука, прагнучи зберегти предметне поле й методологічну базу, намагається виразити свої результати в

невластивій, нетрадиційній формі – у вигляді інформації, яка може бути включена до загального інформаційного простору. Звідси беруть початок дискусії, що активно ведуться на сторінках наукових журналів, конференціях з приводу осмислення статусу науки в сучасній культурі, критеріїв її раціональності та взаємозв'язків з ненауковими й позанауковими когнітивними практиками.

Тому в новітніх філософських енциклопедіях і словниках інформація тлумачиться як загальнонаукове поняття, а не як термін кібернетики. Визначення цього поняття подається в контексті тієї діяльності, яка її породжує та використовує. Так В.І. Кашперський пише, що з 50-60-х років ХХ ст. ведуться активні спроби виявити місце інформації в структурі буття, співвіднести її зі змістом і формою знання, виразити кількісно-математичні сторони інформаційних процесів тощо. Це дало змогу зрозуміти, що „роботи Фішера, Найквіста, Хартлі та Шеннона, в яких проводилася кількісна експлікації якісного поняття інформації як відомостей, повідомлень, не дають відповідей на питання, про кількість якої якості йдеться” [192, с. 287]. Відповідно, відображення образного, понятійного, інтуїтивного мислення людини дискретними множинами (інформаційний потік) завжди буде обмеженим і неповним, через що слід шукати принципово інші способи їх представлення в електронних пристроях.

Схожу думку висловлюють й укладачі *„Нової філософської енциклопедії”*. Так, Г.Л. Смолян відмічає, що існували й існують суто формальні методи визначення кількості інформації. Але всі „спроби розглядати інформацію як інваріантну відносно видів людської діяльності форму відтворення ідеального об'єкта... і використовувати поняття, принципи й формальний апарат теорії інформації в широкому культурному, мовному чи наукознавчому контекстах... не привели до більш-менш значних успіхів” [152, с. 141-142].

Зважаючи на ці твердження, ми не можемо повністю погодитись з висновками, які отримує В.О. Даніль'ян. Спираючись на праці західних

філософів і соціологів 60-80-х років XX ст., для яких була характерна підвищена увага до процесів інформатизації та інформаційно-комунікаційних технологій, ним обстоюється позиція, згідно з якою основною економічною й інтелектуальною цінністю сьогодні слід вважати інформацію [62]. На нашу думку, *справжньою інтелектуальною цінністю інформаційного суспільства є наукове знання як продукт наукового дискурсу*, а інформація може набувати аксіологічного статусу лише тоді, коли вона актуалізується як потреба.

Це означає, що інформація, значущість якої встановлюється лише в контексті суспільних процесів, не може замінити собою теоретичне знання, адже саме його людина використовує в процесі практично-перетворюючої діяльності. Але в теоріях інформаційного суспільства, на противагу концепціям культури постмодерну, переважно фігурує роль і кількість інформації й комунікаційних технологій [69, с. 12]. Тому ціннісний потенціал знання має ґрунтуватися на потенціалістичному підході, відповідно до якого „головний акцент у пізнанні аксіологічної проблематики науки ставиться не стільки на залежності... наукового знання від існуючої системи цінностей або, навпаки, системи цінностей – від культурно-історичних особливостей пізнавальної діяльності, скільки на взаємозалежності зазначених явищ, на взаємоактуалізації споріднено-протилежних потенцій” [142, с. 88]. У той же час М.Б. Туровський прямо вказує на те, що в сучасній науці, яка поставлена на службу виробництву й суспільству, „аксіологічні і моральні оцінки неминуче вторгаються в процес наукового дослідження, і до того ж з претензією на роль критерію” [205, с. 114], який постає поряд з критерієм істинності. Зрозуміло, що жодна комп’ютерна технологія, яка працює за наперед складеним і завжди прогнозованим алгоритмом, не здатна повною мірою реалізувати це завдання, навіть якщо їй буде доступна вся потрібна інформація. Адже, як слідує з висновків нелінійної алгебри, побудувати алгоритм, що виступав би універсальним інструментом розв’язання задач, неможливо.

Враховуючи сказане, аналіз інформації, методів її поширення та накопичення в науковому дискурсі, на нашу думку, продуктивно розглядати в контексті діалектичної суперечності „кількість-якість”. Це означає, що система нагромадження наукових даних у вигляді інформації, в єдності з методами її комп’ютерної обробки, повинна бути організована науковим співтовариством так, щоб її розвиток відповідав синергетичним закономірностям. Як відмічає І.С. Добронравова, цей науковий напрям вивчає явища з точки зору процесів „переходу від неупорядкованості до порядку” [67, с. 3], а спектр сфер, де може бути з успіхом застосована його методологія, пролягає від випромінювання лазера до розповсюдження інформації в науковому співтоваристві.

Цьому сприяє й структурованість наукового дискурсу. В попередньому розділі ми обґрунтовували тезу про те, що основою традицій у ньому є наукове співтовариство, тоді як інноваційні ідеї породжують окремі вчені. Але тенденції розвитку інформаційного суспільства змушують корегувати такий висновок, особливо зважаючи на рівень інформаційного шуму та бруду, яким перенасичений науковий простір. Цікавими в даному контексті є роздуми Р.М. Говарда щодо плагіату як наслідку колективності в науці. Він переконаний у тому, що нечітке цитування в умовах глобальних комп’ютерних комунікацій стає нормою науки, перетворює наукову діяльність на дискурсивну практику. Автором наукового тексту є не конкретний учений, а всі, хто пише чи висловлюється з певної проблематики [5, с. 789-790]. Тому для віртуальних товариств проблема авторського права втрачає свою актуальність, оскільки його члени послуговуються не стільки науковими знаннями, скільки науковою інформацією.

Отже, для наукового дискурсу важливим є не лише перетворення знання на інформацію, за допомогою якої він легітимізується та набуває соціокультурного характеру, а й зворотній процес – трансформація інформації в наукове знання, яке й повинно тлумачитись як основна цінність

інформаційного суспільства. В такому контексті вислів про те, що хто володіє інформацією, той володіє світом, вказує на місце, яке займає науковий дискурс в сучасному суспільстві, сприяючи визначенню його етичних, аксіологічних, когнітивних і соціокультурних параметрів. Зрозумілими також стають і застереження Г. Шиллера, позиція якого висвітлювалася вище. Справді, в сучасних умовах інформація виступає не тільки товаром, а й способом підпорядкування, контролю, володарювання та, як наслідок, – домінування однієї культури над іншими.

Один із способів усунення чи хоча б зменшення наслідків цього негативного явища, на наш погляд, полягає у підвищенні стандартів якості освіти, залученні талановитих спеціалістів, а також збільшенні фінансування національної науки, основним завданням якої має стати розвиток фундаментальних досліджень та пошук шляхів впровадження теоретичного знання в сучасний інноваційний процес. І лише високий рівень інформаційної культури, разом з дотриманням автентичних культурних традицій, поглиблення і розширення інформаційних комунікаційних технологій, здатні не тільки зберегти за наукою статус складової соціокультурної системи (дискурсу), а й сприяти якісній перебудові її методології й прагматичної орієнтованості. Як пишуть І. Пригожин та І. Стенгерс, сьогодні „паралельно з кількісним зростанням науки відбуваються глибокі якісні зміни” [176, с. 40]. В такий *спосіб науковий дискурс займає домінуюче положення в інформаційному суспільстві, а теоретичне знання стає найбільш надійним джерелом інформації*. Більше того, як випливає з підсумкових тез міжнародної наукової конференції „Роль науки в інформаційному суспільстві”, що відбулася на базі Європейської організації з ядерних досліджень, *наука не просто займає центральне місце в інформаційному суспільстві. Без неї його просто не існувало б* [10]. Через це наукове співтовариство має виробити й запропонувати до публічного обговорення чіткий план подальшої розбудови сучасного суспільства,

приймаючи на себе весь тягар відповідальності за допущені помилки і недоліки.

Видозмінюючись під впливом інноваційних технологій, наука зберігає за собою особливий статус з-поміж інших феноменів культури, безпосередньо впливаючи на їх трансформацію. При цьому високий рівень її легітимності разом з науковими нормами, критеріями, ідеалами, методами має гарантувати й моральна самосвідомість вчених, їх готовність служити суспільним інтересам і потребам. Але привілейоване положення науки в умовах інформаційного суспільства вимагає ретельного аналізу та переосмислення її функцій, сфер впливу, етичних й аксіологічних складових. Адже, продуковане нею знання в даних умовах досить швидко перетворюються на інформацію, товар, економічну категорію й функціонує відірвано від традицій наукової діяльності.

Як відмітив Кофі Аннан у бюлетені ЮНЕСКО *„Наука в інформаційному суспільстві”*, „застосування наукових знань продовжує надавати потужні засоби для вирішення багатьох проблем, які постали перед людством” [149, с. 11-12]. Проте вже сьогодні досить відчутною є *цифрова нерівність*, причина якої криється в незбалансованості видатків різних країн на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, а також обмеженість у фінансуванні фундаментальної науки. Така ситуація, на думку експерта Генерального секретаря ООН, не тільки веде до занепаду наукової діяльності в окремих країнах, а й є пагубною для світової науки, оскільки ідея двох наукових світів суперечить її сутності як цивілізаційного й загальнокультурного феномена. Зі свого боку представник Міжамериканського банку розвитку П. Валенті пріоритетною справою вважає просування інфраструктури інформаційного суспільства в країни, що розвиваються, оскільки без їх участі реалізація цифрової революції унеможлиблюється [149, с. 17-18]. Мусимо погодитися з таким висновком, адже інформаційне суспільство вимагає практичної, матеріальної глобалізації у вигляді комунікаційних та інформаційних мереж. Це вже не індустріальна

стадія глобалізації, коли країни „третього світу” використовуються як сировинні придатки, на їх території розміщуються шкідливі виробництва, а населення змушене було працювати за мізерну плату.

Інформаційна глобалізація, видозмінюючи індустріальну складову виробництва, набуває принципово іншого характеру, оскільки в нових умовах неможливо чітко визначити домінуючу та підпорядковану сторону. Розповсюдженість комп'ютерного піратства, хакерства, проти яких так борються західні країни, є способом перерозподілу або нівелювання існуючих благ. Наприклад, всесвітня корпорація Microsoft, що є власником популярної операційної системи Windows та цілої низки офісних програм, надійно оберігає алгоритми, які закладені в основу цих продуктів. Навіть рішення суду США про оприлюднення частини коду програми Internet Explorer, яка монополізує ринок, не було виконано. Топ-менеджери вирішили, що значно вигіднішим є розпорошення активів компанії та надання системи знижок урядовим структурам.

Утім цілком зрозуміло, що та модель інформаційного суспільства, яку прагнуть відтворити західні держави, передбачає реалізацію якісно інших принципів організації життєдіяльності, головним з яких є відкритий, але цивілізований (авторизований) доступ до новітніх наукових і технічних знань, програмних комплексів і засобів створення алгоритмів. Тому, виражає впевненість Абдул Вахід Хан, ми мусимо працювати над створенням „суспільства знань”, яке „охоплює соціальні, культурні, економічні, політичні та економіко-правові аспекти перетворень” [149, с. 23]. Враховуючи, що у формуванні такої моделі цивілізаційного розвитку наука і вчені відіграють ключову роль, слід забезпечити останнім справедливий доступ до всіх існуючих наукових знань. Реалізація цього завдання значно спрощується в умовах розвиненого інформаційного суспільства, бо дослідники мають змогу співробітничати й утворювати наукові співтовариства у віртуальних просторах. Така схема здатна виконувати й інші функції, а саме – сприяти покращенню якості освіти, медицини,

сільського господарства, технологій управління і т.п. С.Г. Кара-Мурза застерігає, що високий рівень глобалізації сучасної науки та доступність наукової інформації мають і негативні сторони. Часто потрібні дані, обладнання чи технології дешевше й простіше закупити за кордоном, аніж фінансувати вітчизняних учених. Проте пам'ятаймо, що „ззовні можна отримати необхідні плоди науки... але не всі” [92, с. 39]. Окрім цього, така ситуація неодмінно провокуватиме руйнування національних наукових центрів, лабораторій, інститутів, закладів освіти тощо.

Отже, *надмірна комерціалізація науки відграватиме негативну роль як для того, хто продукує відповідну інформацію, так і для її кінцевого споживача, яким є студент, магістрант, аспірант.* У результаті той, хто завтра визначатиме обличчя науки, сьогодні має обмежений доступ до наукової і навчальної літератури. Науковий дискурс, на нашу думку, активно сприяє руйнуванню таких тенденцій, які характерні для сучасного етапу становлення інформаційного суспільства. Так, у більшості західних країн практикується обмеження доступу до важливої інформації. Зокрема, жваво ведуться дискусії з приводу посилення відповідальності за порушення авторських прав та інших інформаційних злочинів. Такі процеси, на нашу думку, не сприяють розвитку інформаційного суспільства, скорочують ступінь його демократичності і свободи. Але якщо в економічному вимірі це виправдовується бізнес-інтересами корпорацій, то для наукового дискурсу така політика є згубною. В цих умовах потрібен такий механізм оприлюднення наукових результатів, який, з одного боку, зберігав би пріоритетність відкриття, а з іншого – сприяв би його швидкому засвоєнню.

Досить важливими в даному контексті є результати, отримані Л.В. Рижко, яка досліджує феномен наукового простору та здійснює його філософський і наукознавчий аналіз. Особливо гостро проблема створення наукосфери постає в постнекласичній науці, оскільки „кінець ХХ сторіччя найбільш цінує зовсім нетрадиційний різновид ресурсу – інформацію, знання. Причому зростання інформаційної ємності, наукоємності технічного, технологічного

виробу, як правило, супроводжується зниженням традиційних енергетичних витрат... Таким чином, людина, точніше її розумові здібності, стає головним знаряддям виробництва” [183, с. 84-85]. Здавалось би, в таких умовах наука має гуманізуватися, узгоджуватися з цілями і потребами суспільства. Але, як відмічає дослідниця, ці плани починаються й завершуються на сторінках філософських видань. Реально ж домінує прагматизм, ефективність, функціоналізм. Причому таке становище історично обумовлене, бо ще в епоху Нового часу „істина й користь урівнялися, і стали атрибутом західної цивілізації” [183, с. 80].

Оцінюючи окреслені проблеми, функціонери від ЮНЕСКО пропонують наступні підходи до тлумачення ролі й місця науки в інформаційному суспільстві: 1) наука – це інвестиція в суспільний інтерес; 2) наукові досягнення базуються на повному і відкритому доступі до даних; 3) наука – це переважно спільне, а не конкуруюче підприємство; 4) інтереси власників баз даних мають бути узгоджені з потребами суспільства у вільному обміні ідеями; 5) законодавці повинні враховувати можливий вплив законів про інтелектуальну власність на дослідження і освіту [149, с. 59-61]. Отже, головною передумовою становлення інформаційного суспільства та розвитку підпорядкованих йому сфер суспільної свідомості є високий рівень інформаційної культури, яка проявляється не лише в можливості вільного доступу до будь-якої інформації, а й розуміння того, що не будь-які дані можуть бути оприлюднені. Наприклад, схема управління транспортом, принципи роботи таємних служб, графіки охорони стратегічних об’єктів і т.п., безперечно, мають бути авторизовані.

Що ж стосується наукового дискурсу, то теоретичне знання, як його основа, має бути відкритим широкому загалу. Тільки так можливе визначення його соціокультурних, етичних, аксіологічних параметрів. Разом з тим теоретичне знання, втілене в технології, має виступати об’єктом правових відносин. Але коли наука сприймається винятково як сфера з отримання інноваційної інформації, коли наукова діяльність відривається від

культури, ігнорує базові категорії людського буття, коли вчений відмежовується від філософського світобачення, технологічна цивілізація стає приреченою на загибель. Вона втрачає внутрішні джерела до саморозвитку, через що неминуче перетворюється на технократію, де існування машин, механізмів, електронних пристроїв, роботів визначене не потребами людства, а є самоціллю, з якої елімінована антропологічна та соціокультурна проблематика.

Як пише Х. Ортега-і-Гассет, „в основі техніки – знання, а знання існує до тих пір, поки воно захоплює саме по собі, в чистому вигляді, й нездатне захопити, якщо люди не захоплені сутністю культури” [165, с. 89]. Техніцизм, який є одним із атрибутів сучасності, змушує забути те, що *душа техніки – це чиста наука*. Цивілізація не здатна підтримувати сама себе, вона штучна і вимагає мистецтва та майстерності. Тому в країнах Європи громадські організації й наукові структури пропонують урядам збільшувати асигнування в сферу фундаментальних досліджень, а також розширювати тривалість державної підтримки [2, р. 49]. На думку Д. Лайона, технічний прорив – це соціальна конструкція, яка має слугувати суспільству, а не бути самоціллю й самоцінністю наукового прогресу [125]. Якщо ж ідея інформаційного суспільства залежить від технологічного детермінізму, її необхідно піддавати критиці. Схожу позицію обстоює й Н. Луман, який вважає, що техніка завжди підкорена соціальним і культурним умовам. Вона не сприяє гармонійному співіснуванню суспільства та зовнішнього світу, оскільки „примноження знань про природу може приводити лише до примноження незнання щодо впливу... технічних інтервенцій” [131, с. 133].

Втім такі висновки не повинні викликати заперечення визначальної ролі наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Як відмічають методологи, „сучасна наука справді глибоко змінилась як в теоретичному вимірі, так, мабуть, ще більше в своєму техносоціальному втіленні” [42, с. 224], що змушує переглядати базові категорії гносеології. Адже, як впливає з концепції „трьох світів” К. Поппера, дія „я знаю” завжди

співвідноситься з інформованістю та комунікативною діяльністю [174, с. 108], а тому вона не може належати до галузі чистої науки, оскільки звужує її сутність до праксеологічної сфери.

Тому, як зауважує І.Ю. Алексєєва, в умовах глобалізації інформаційного простору соціокультурна та методологічна складові наукового дискурсу не менш важливі. Зокрема, останнім часом гостро постає проблема мови, яка продукує гігантський метатекст, що постійно поповнюється новими оцифрованими даними [13, с. 28-29]. Здається, ніби Інтернет і є тим „третім світом” безсуб’єктного знання, про який писав англійський мислитель. Утім це не більше, ніж ілюзія, адже свідомість ученого виявляється підпорядкованою логіці мережі, яка не лише задовольняє інформаційні потреби, а й формує їх.

І, незважаючи на те, що в більшості праць, присвячених дослідженню специфіки сучасної науки, основний акцент зроблено на комп’ютеризації, інноваційних способах передачі знання, його збереження, обробки й аналізу, мусимо констатувати, що надмірне захоплення інформаційними технологіями є руйнівним для епістемології та гносеології. Воно розриває взаємозв’язок науки і філософії, розглядаючи їх як автономні, незалежні частини постмодерної культури. Така позиція особливо небезпечна, оскільки в умовах інформаційного суспільства спровокує позитивістську реакцію, про небезпечність якої неодноразово писали методологи науки. Так, В.В. Ільїн пише: „Прагматизація, а разом з нею спрощеність, утилітарність соціального та індивідуального буття реанімує позитивістсько-сцієнтистські концепти заперечення філософії” [89, с. 5].

Зі сказаного слідує, що аналіз науки в умовах інформаційного суспільства неможливо проводити окремо в методологічному, соціокультурному, когнітивному, прагматичному чи аксіологічному вимірі. Вони мають виступати як діалектично зв’язані, взаємообумовлені аспекти цілісного уявлення про науковий дискурс, який, у свою чергу, повинен бути узгоджений з основними параметрами культури. Наука, яку „вирвано” з

культурної матриці та позбавлено філософської рефлексії щодо її історії, моральності, корисності, виступає перед суспільством у вигляді ворожої сили, що слугує інтересам лише обмеженої групи людей.

Наслідки ігнорування цього моменту досить яскраво описали М. Хоркхаймер та Т.В. Адорно. Вони визнають, що перевага людини полягає саме в знанні, але, перетворюючись на силу, воно „не знає жодних перепон, ні в поневоленні винаходу, ні в послужливості володарям світу” [225, с. 17]. В цьому контексті погодимося з висновком Т.Х. Керімова, який пише: „Прагматичний зв’язок науки й виробництва... виявляється неефективним, оскільки... посилює тенденції дегуманізації як індустрії, так і науки” [192, с. 429-430].

Тому сучасний *науковий дискурс відходить від тлумачення знання винятково як тексту чи інформації; воно має сприйматись як соціокультурний феномен з чітко означеною прагматичною інтенцією*. Відповідно, новітні підходи, які дають можливість подати знання як інформацію, представити його у вигляді комп’ютерних моделей, експертних баз даних, програмних комплексів тощо не тільки не розкривають, а й іноді приховують справжню природу цього явища. Знання – це позатекстова субстанція, через що його вплив на формування особистості, розвиток раціонального мислення, суспільства й культури повинне мінімально залежати від наявних способів трансляції.

Отримані вище результати, дозволяють дискутувати з позицією авторів Закону України „*Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки*” [80]. Вони неодноразово заявляють, що основою інформаційного суспільства мають стати інформаційно-комунікаційні технології, через що першочерговим завданням є забезпечити, реалізувати, розробити, надати можливість кожній людині долучитися до інформаційних мереж. Також планується виконати оцифрування бібліотечних, музейних, національних фондів з метою їх розташування в Інтернеті. Безперечно, наміри укладачів законопроекту є гуманними й спрямованими на вирішення

актуальної для нашої країни проблеми комп'ютеризації. Втім не зайвим буде нагадати, що термін „інформаційне суспільство” не тотожний термінам „інформатизація” чи „комп'ютеризація”. Те, що у більшості населення відсутній постійний доступ до інформаційних мереж, є головною, але, на жаль, не єдиною перешкодою на цьому шляху. Не меншими проблемами ми вважаємо низький рівень інформаційної культури, відсутність комплексного підходу до проблеми інформатизації, а також руйнування національних освітніх традицій, які замінюються стандартами західних держав, що порівняно з Україною вже давно підготували економічну, політичну, правову, соціальну основи для приходу та розгортання інформаційного суспільства.

На нашу думку, *інформаційне суспільство – це, в першу чергу, ідеологія суспільного розвитку, принципи трансформації якого лише опосередковано залежні від рівня впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.* Його становлення передбачає переосмислення правових, етичних, аксіологічних детермінант та перетворення їх на норми життя. Наприклад, у вже достатньо розвиненій україномовній частині Інтернету майже відсутня науково-методична, педагогічна, навчальна література вітчизняних учених і педагогів. Так, досить непросто віднайти в мережі якісний український підручник з філософії, який би виражав національну позицію та культивував повагу до національних філософських традицій. Схожа ситуація спостерігається в багатьох дисциплінах.

Недостатня присутність у світовому інформаційному просторі унеможливорює повноцінний розвиток інформаційного суспільства в Україні. Зрозуміло, що причиною цього є не стільки брак відповідної техніки, скільки відсутність державної політики щодо формування і поширення основних принципів інформаційної культури. Це дуже відрізняє нас від більшості західних країн та Росії, де кожен дослідник, видавши монографію чи статтю, вважає своїм обов'язком опублікувати її електронний варіант. Внаслідок цього робота стає доступною, а її автор – відомим і цитованим. Через це

вчені, аспіранти, студенти, які ефективно використовують засоби комунікаційних технологій, долучаються до тих інформаційних полів і культур, які максимально відкриті та доступні.

Сказане вище дозволяє зробити висновок про те, що основою розвитку інформаційного суспільства є три складові. По-перше, *інноваційні технології*, втілені в інформаційно-комунікаційних системах; по-друге, *науковий дискурс* як складова соціокультурної системи та безпосередня продуктивна сила; по-третє, *освіта*, яка сприяє поширенню економіки знань, а також формуванню інформаційної культури суспільства. З цього слідує, що аналіз феномена знання, який в теоріях інформаційного суспільства здійснюється переважно в прагматичному вимірі, є обмеженим і не виражає його справжньої сутності, створюючи ілюзію заміщення наукового знання інформацією, яка, в свою чергу, стає приватною власністю та перетворюється на об'єкт економічних відносин.

Натомість, фундаментальним ядром сучасного цивілізаційного устрою, базою інформаційної глобалізації є науковий дискурс і освіта, які є самоорганізованими системами, що використовують ресурси інформаційно-комунікаційних технологій для вільного розповсюдження знань, інформації, даних, утвердження нового типу мислення, а також розширення меж інформаційного суспільства.

Через це ми вказуємо на обмеженості винятково епістемологічного підходу до аналізу наукового дискурсу, оскільки він звужує його функції до виробництва знань. І якщо такий спосіб дослідження дозволив у 60-70-ті роки XX ст. прослідкувати та означити прихід інформаційного суспільства, то сьогодні він елімінує з науки аксіологічну, етичну, соціокультурну, гносеологічну проблематику, розриває її зв'язок з культурою.